

Het ‘document der schande’

‘Werte Genossen! Es ist zum erstenmale, dass die Exekutive der Komintern sich in die inneren Angelegenheiten der Kommunistischen Partei Hollands einmischt.’¹ Met deze woorden begon de brief die het partijbestuur van de CPH in juli 1923 van Moskou ontving. De oppositie in de Nederlandse sectie had de Komintern-leiding gevraagd zich uit te spreken over haar conflict met het driemanschap. In deze brief velde het ЕККИ in uiterst vriendelijke bewoordingen zijn oordeel, dat overigens negatief voor Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton uitpakte.

Het was inderdaad de eerste keer dat de Komintern zich bemoeide met de CPH. De opheffing van het Amsterdams Bureau in 1920 kan niet echt als een inmenging in de Nederlandse partijaangelegenheden worden beschouwd. Het Bureau resorteerde immers direct onder het ЕККИ, dat het zelf had ingesteld. Ook de ruzie van de bolsjewieken met Gorter had eigenlijk niets met de CPH, maar alles met de KAPD te maken.

Hoewel er in Moskou wel geluiden doordrongen dat Wijnkoop het met de democratische spelregels niet al te nauw zou nemen, had de CPH aan het begin van de jaren twintig weinig met de Komintern te stellen. Zo zag het ЕККИ er amper op toe of de besluiten van de wereldcongressen wel nauwgezet werden uitgevoerd. Dat de CPH in deze jaren betrekkelijk ongestoord haar gang kon gaan, hing enerzijds samen met het feit dat het centrale apparaat van de Komintern nog in opbouw was en dus nog niet in staat het partijwerk grondig te controleren. Anderzijds kwam het doordat de politieke aandacht van Moskou door belangrijker kwesties werd opgeëist dan het Nederlandse partijtje van een paar duizend leden – bijvoorbeeld door de gang van zaken in de Duitse en Franse sectie.

In 1923 veranderde deze arcadische toestand waarin de CPH verkeerde. Het partijconflict en het oppositionele appèl op Moskou waren hieraan mede debet – maar vooral als aanleiding. Een veel grotere rol speelde de voortgaande politieke en organisatorische centralisatie van de Komintern. Langzaam maar zeker kwamen alle partijen en hun belangrijkste activiteiten onder toezicht van Moskou te staan. De grote partijen waren vanzelfsprekend als eerste aan de beurt; de kleinere volgden. Vroeger of later zou ook voor de CPH haar tijd zijn gekomen; conflict of niet.

Centralisatie van de Komintern

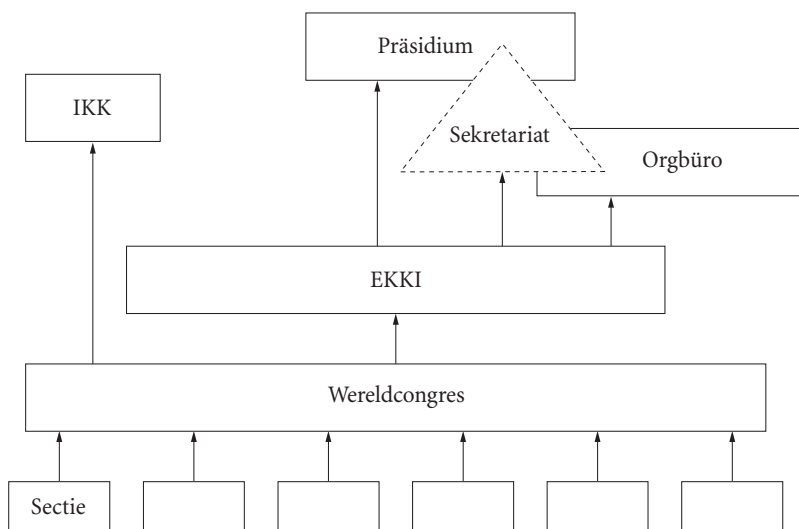
De structuur van de Komintern die in de statuten van 1920 was vastgelegd, voldeed niet.² Na enige tijd hekelde Zinovjev de gebrekkige effectiviteit van de leiding in Moskou en de haperende doorvoering van de besluiten door de secties. Deze mankementen vloeiden voort uit de ‘federatieve geest’ die nog in de Komintern zou heersen. De remedie zocht Zinovjev in een straffere centralisatie van de wereldpar-

tij. Zijn voorstellen hiertoe werden door het derde en vierde wereldcongres in 1921 en 1922 zonder veel tegensputteren aanvaard. Het vijfde Komintern-congres, dat in 1924 bijeenkwam, stelde vervolgens unaniem de nieuwe statuten vast.

In de Komintern-leiding traden drie kleinere, deels nieuwe organen op de voorgrond naar analogie van de structuur van de RCP. Zij werden alledrie door het EKKI gekozen en namen hiervan taken over. Het Engere Büro werd in september 1921 omgedoopt tot *Präsidium*, dat in plaats van het veel grotere EKKI nu de dagelijkse leiding over de Komintern kreeg – ‘das eigentliche politische Büro der Internationale’, aldus de Duitse communist Eberlein.³ Het Präsidium kreeg de hulp van een daaronder gesteld *Organisationsbüro*. Dit *Orgbüro*, zoals het in Komintern-jargon werd aangeduid, had tot taak de secties bij hun organisatorische opbouw te helpen, ook bij het opzetten van een illegaal apparaat. Daarnaast boog het zich over de organisatorische en financiële aangelegenheden van de Komintern. In het Orgbüro hadden leden van het Präsidium en doorgaans ook van het *Sekretariat* zitting. Dit laatste orgaan was vlak na de oprichting van de Komintern in het leven geroepen. Het had eerst een overwegend organisatorisch-technische functie; in 1921 werd het opgewaardeerd. Zijn leden kregen elk een groep partijen toegewezen. Algemeen secretaris Kuusinen had de CPH in zijn portefeuille, naast de Scandinavische secties.⁴

Het Sekretariat diende de kwesties voor te bereiden die op de agenda stonden van het EKKI en het Präsidium. Daarnaast moest het hun besluiten en die van het Orgbüro uitvoeren. Over de feitelijke politieke machtsverhoudingen tussen Sekretariat en Präsidium in de loop der tijd verschillen de meningen. In 1921 was nadrukkelijk gesteld dat het Sekretariat niet meer dan een hulporgaan van het Präsidium zou zijn, maar op een gegeven moment leken de rollen te zijn omgedraaid.⁵ Hoe dit verder ook zij, duidelijk is wel dat het Sekretariat als een spin in het organisatorische web van de Komintern zat (zie figuur 1).

Met deze aanpassingen en vernieuwingen was de organisatorische *face-lift* nog niet voltooid. In 1921 riep de Komintern een beroepsinstantie in het leven: de *Internationale Kontrollkommission* (IKK). Partijleden konden hier bezwaar aantekenen tegen door de partijen aan hen opgelegde disciplinaire maatregelen. De IKK was evenwel niet alleen opperste scheidsrechter: zoals de naam al aangeeft, was zij ook bedoeld als controlerend orgaan. De commissie moest de financiën van het EKKI en zonodig ook die van de secties controleren.⁶ Verder werd een jaar later de zogeheten *Erweiterte Exekutive* ingesteld. Dit ‘plenum’ – zoals het ook wel werd genoemd – bestond uit de leden van het EKKI, aangevuld met vertegenwoordigers van de secties. Het kon eenvoudiger bijeen worden geroepen dan een wereldcongres. De meest belangrijke partijen kregen drie vertegenwoordigers, de minder beduidende één – zo ook de CPH.⁷

Figuur 1. Organisatiestructuur Komintern 1922–1924

De introductie van de drie hierboven genoemde nieuwe bestuursorganen had tot gevolg dat het EKKI in de praktijk aan invloed inboette. De CPH-top zag dit met lede ogen aan. Van Ravesteyn, die de partij op het vierde wereldcongres vertegenwoordigde, meldde met vooruitziende blik aan het in Nederland achtergebleven EKKI-lid Wijnkoop dat het bij deze wijziging niet zou blijven: 'deze is slechts een etappe naar een volgende, die de Exec.[utieve] nog onbelangrijker zal maken'. Ook de samenstelling van het EKKI droeg daaraan bij. 'De persoonlijke macht van S. [Zinovjev] is nu onbeperkt geworden', zo meende de Rotterdammer. In dit orgaan konden eigenlijk alleen Boecharin en Radek Komintern-voorzitter Zinovjev tegen spel bieden, aldus Van Ravesteyn; 'onafhankelijke', dat wil zeggen 'niet-Russische' EKKI-leden waren er bijna niet meer.⁸

Organisatorische uitbouw Komintern

Tegelijk met de taakverdeling die er in de politiek-bestuurlijke top van de Komintern aan het begin van de jaren twintig werd doorgevoerd, kreeg het administratief-ondersteunende apparaat gestalte. De leiding stelde verschillende afdelingen in die zich met bepaalde onderdelen van het werk van de secties bezig dienden te houden. Sommige daarvan bestonden al in een of andere vorm, maar werden nu meer in de Komintern-organisatie geschoven. Al deze departementen stonden onder directe controle van het Präsidium.

De eerste afdeling die het licht zag, was die voor internationale propaganda, die al snel werd omgedoopt tot *Agitprop-Abteilung*. Zij gaf de partijen aanwijzingen op dit gebied en publiceerde propagandamateriaal. De in 1920 ingestelde *Informa-*

tions-Abteilung verzamelde en analyseerde informatie over de economische en politieke situatie van de verschillende landen en over de communistische partijen.⁹ Deze afdeling was afhankelijk van de berichten die de partijen naar Moskou stuurden. Aan deze informatievoorziening schortte nogal het een en ander, tot onvrede van de Komintern-top, die zeer hechtte aan statistische gegevens van de partijen. Partijen moesten bijvoorbeeld elk kwartaal hun ledentallen naar Moskou opsturen, uitgesplitst naar sekse, district en afdelingsgrootte. In 1923 kwam de *Organisations-Abteilung* tot stand, die de partijen moest bijstaan bij het organisatorische werk.¹⁰ De *Ost-Abteilung* was speciaal met het oog op de koloniën opgericht. Ook Indonesië behoorde tot haar werkterrein.

De instelling van deze departementen werkte de bureaucratisering van de Komintern in de hand: meer formalisering en reglementering, afbakening van bevoegdheden en complexe procedures waren het gevolg. Daarnaast vergrootte het uitdijende apparaat de controlemogelijkheden van Moskou ten aanzien van de partijen aanzienlijk. Voorwaarde was wel dat de verbinding met de secties goed functioneerde. Met de CPH was dat niet het geval, ondanks de aanwezigheid van Proost in Moskou.

Partijvertegenwoordiger Proost

Zoals al vermeld was Proost na het tweede wereldcongres in de zomer van 1920 in Moskou achtergebleven met als taak de CPH in het ЕККИ te vertegenwoordigen. Hij maakte ruim twee jaar deel uit van dit college en had zo te maken met Zinovjev, Radek, Boecharin en Trotski, de Duitsers Frölich en Fritz Heckert, de Fransen Rosmer en Souvarine, de Belg Van Overstraeten, de Zwitser Humbert-Droz en vele andere leden. Proost had als ЕККИ-lid de taak het contact met de CPH te onderhouden en het partijwerk in Nederland te volgen. Wanneer er problemen waren, moest hij daarover verslag uitbrengen. Hij probeerde zich op de hoogte te houden aan de hand van Nederlandse kranten en partijbladen, maar deze kwamen lang niet altijd in Moskou aan – zeker niet in het begin. Brieven van Wijnkoop was vaak eenzelfde lot beschoren, of de partijvoorzitter schreef ze simpelweg niet vaak genoeg. Proost deed hierover zijn beklag bij Wijnkoop: 'Ge zult enigszins straffere voeling met me moeten gaan houden, want zo gaat het niet langer en Moskou wil centraliseren.' Op zijn beurt informeerde Proost Wijnkoop wél zeer uitvoerig over de zittingen van het ЕККИ en de verhoudingen in de Komintern-top.¹¹

In het voorjaar van 1922 deelde de Executieve de secties in een aantal *Sprachgruppen* in. Zo hoopte het de verbinding daarmee te verbeteren en 'eine bessere Bearbeitung der einzelnen Länder durch die Exekutive moeglich zu machen'.¹² De secties moesten allerhande materiaal opsturen naar Moskou: gegevens over ledental, financiële situatie, parlementaire activiteiten, stakingen en vakbondswerk. Een overvloed aan enquêtes en vragenlijsten bereikte Wijnkoop, die zich er bij Proost over beklagde dat hij veel te veel papier toegestuurd kreeg.¹³

In totaal werden vijf Sprachgruppen gevormd: de Balkangroep, de Oost-Europese, de Engelse, de Franse en de Duitse. De CPH behoorde tot de laatste, samen met de communistische partijen van Midden-Europa en Scandinavië. De partijleiding was nog altijd anti-Duits ingesteld en dus niet ingenomen met deze indeling. De 'denkwijze' van de CPH zou meer West-Europees zijn.¹⁴ Ook Proost was niet blij. Vanwege het feit dat de voorzitters van de Sprachgruppen in het Präsidium moesten zitten, werd volgens hem het EKKI gereduceerd tot een 'blijvend ornament' en waren de partijvertegenwoordigers gedegradeerd tot 'werk-krachten in dienst van de spraak-groep'. Hij beschouwde de vernieuwing niet ten onrechte als het 'begin van een straffe centralisatie ...', voorzover het niet op een groote burokratie gaat uitlopen'.¹⁵

De Duitse Sprachgruppe kwam wekelijks bijeen. Op deze vergaderingen speelde Proost alias Jansen doorgaans een bescheiden rol: hij mengde zich zelden in de discussies.¹⁶ Toen hij rapport uitbracht over de CPH vond men dat maar magertjes. Duidelijk bleek, aldus het verslag, 'dass Gen. Jansen einen nur losen direkten Kontakt mit seiner Parteizentrale hat und nur aus den Zeitungen, die hier ankommen, berichten kann'.¹⁷ Proost zat tussen twee vuren: enerzijds de lakse partijleiding en anderzijds het overvragende Komintern-apparaat. Hij probeerde zich er tevergeefs uit te redden door te wijzen op de gebrekkige verbinding met Amsterdam en op overbelasting van de partijleiding van de kleine CPH. Er ging een officiële brief uit naar de CPH met het dringende verzoek maandelijks op de hoogte te worden gebracht. 'Tracht gij het dus voor Holland 1 x 3 mnd. te doen', zo adviseerde Proost Wijnkoop; 'helaas kan ik u niet beloven dat daardoor de belangstelling voor Holland er grooter door zal worden'.¹⁸

Een van de redenen waarom de communicatie met Moskou zo stroef verliep, was Wijnkoops streven deze geheel te controleren. Omdat de in functies grossierende partijvoorzitter drukbezet was, liep de beantwoording van brieven van de Komintern zo vaak ernstige vertraging op – als er al op gereageerd werd. Nadat de EKKI-secretarissen Kuusinen en Rákosi zich ook bij Wijnkoop hadden beklaagd over het gebrek aan respons, besloot deze Salomon van der Hal aan te wijzen als de correspondent voor Moskou in het partijbestuur. Van der Hal kon echter niet zelfstandig handelen; Wijnkoop schreef het Sekretariat van de Komintern dat alle post zoals gebruikelijk naar zijn huisadres moest worden gestuurd.¹⁹

Otdel Mezjdoenarodnoj Svjazi (OMS)

Hoezeer men ook trachtte het centrale Komintern-apparaat in Moskou beter in te richten, het welslagen van de reorganisatie hing sterk af van goede communicatielijnen met de secties. Ook na de beëindiging van de blokkade van Sovjet-Rusland lieten deze te wensen over – de problemen met de CPH waren zeker niet de enige. Bovendien reageerden de partijen vaak laks op aanwijzingen uit Moskou. Om hierin verbetering te brengen werd in 1921 een speciale afdeling voor internationale ver-

bindingen opgericht – *Otdel Mezjdoenarodnoj Sjyazi* (OMS) geheten.²⁰ Leider van de OMS werd Pjatnitski. Deze bolsjewiek had in het tsaristische Rusland zijn conspiratieve sporen verdiend.

De OMS was verantwoordelijk voor de instandhouding van het verbindingsnetwerk voor de Komintern, dat benut kon worden voor allerlei activiteiten die het daglicht niet konden velen. Deze varieerden van het bezorgen van instructies – vaak in gecodeerde vorm – aan partijen, de overdracht van geld, het vervalsen van paspoorten en andere reisdocumenten tot regelrechte spionageoperaties. De afdeling had koeriers in dienst en zorgde verder voor de reis van EKKI-gevolmachtigden naar de partijen.

In dit geheime netwerk speelde Berlijn een centrale rol. De leider van de OMS-afdeling in de Duitse hoofdstad, Aleksandr Abromov, leidde officieel het persbureau van de Sovjet-ambassade. Veel Nederlandse communisten op weg naar Moskou, maakten een tussenstop op Unter den Linden voor een visum voor Rusland – zoals bijvoorbeeld Roland Holst en Van het Reve.²¹ In Nederland was er zoals eerder al vermeld geen diplomatieke vertegenwoordiging van Moskou omdat de regering in Den Haag Sovjet-Rusland niet erkende.

Budgetkommission

Pjatnitski was niet alleen leider van de OMS, hij had ook zitting in de eveneens in 1921 ingestelde *Budgetkommission*.²² Zij maakte een einde aan de ongeregelde steunverlening in 'natura' aan de zusterpartijen. Tijdens de blokkade van Sovjet-Rusland was het smokkelen van edelstenen en juwelen voor Moskou vaak de enige weg om de partijen bij te staan. De risico's van deze werkwijze waren echter groot: ettelijke keren maakte een koerier zich met de kostbaarheden uit de voeten. Nadat de handelsrelaties met diverse Europese landen geleidelijk aan weer hervat waren, kreeg Moskou de beschikking over tegoeden in het buitenland. Hieruit kon geput worden voor donaties.²³

De Budgetkommission hield het toezicht over de Komintern-fondsen. De partijen kregen voortaan een jaarlijks vast te stellen subsidie, uitbetaald in vier termijnen. Soms zat er wat extra's in het vat, voor speciale doelen. In deze tijd werden de partijen overigens verplicht zelf ook contributie aan de Komintern te betalen. In de praktijk stelde deze heffing niets voor en was zij vooral bedoeld om de buitenwacht zand in de ogen te strooien.²⁴

Voor de CPH was de steun van de Komintern broodnodig. De financiële positie van *de Tribune*, de ziel van de partij, bleef zeer wankel. Met de opheffing van het Amsterdams Bureau was er een belangrijke inkomstenbron weggefallen. Het enige dat nog uit die tijd restte, was de lening van 9000 gulden die Rutgers begin 1920 aan de NFT had verstrekt in verband met de havenstaking. Een deel van het terugbetaalde geld werd aangewend voor het partijorgaan.²⁵ In de zomer van 1921, vlak nadat de NFT opnieuw een som van 1000 gulden had terugbetaald, eiste de CPH het

resterende uitstaande bedrag van 3000 gulden op. De partij had het geld nodig om weer nieuwe gaten in de begroting van *de Tribune* te stoppen. De NPT kon dit bedrag niet zomaar op tafel leggen, maar Moskou sprong nu bij: in augustus kreeg de CPH 10.000 gulden uitgekeerd via Reich in Berlijn.²⁶ De zaken gingen nu zo goed dat de gift niet voor de buitenwacht verbloemd kon worden. Op het partijcongres in november 1921 gaf Ceton ruitertlijk toe: 'ook een enkele zusterpartij heeft ons nu en dan gesteund'.²⁷

Begin 1922 besloot de Budgetkommission de CPH voor dat jaar een subsidie van 24.000 gulden toe te kennen.²⁸ Het bedrag gold als een absoluut maximum; meer zat er niet in. De ene helft was bedoeld voor de campagne voor de Tweede-Kamer-verkiezingen; de andere voor *de Tribune*. De partijkrant bleef echter een bodemloze put. In de zomer van 1922 was het blad weer in nood. Het aantal abonnees was drastisch gedaald en het wekelijkse tekort bedroeg 400 gulden. Proost liet Wijnkoop weten dat er 'op niets, maar ook absoluut niets' te rekenen viel.²⁹ Toen de financiële malaise aanhield, stuurde de partijleider een brandbrief aan Radek. Hierin stelde Wijnkoop voor dat de CPH per kwartaal 5000 gulden zou krijgen met terugwerkende kracht vanaf 1 januari. 'Es würde sachlich für uns besser sein falls man uns direct einige zehntausende Gulden schicken konnte,' voegde hij eraan toe.³⁰ Radek stuurde de brief met een aanbeveling door naar de Budgetkommission, maar adviseerde Wijnkoop zelf naar Moskou te gaan om deze zaak te bepleiten. 'Hij meende dat de Budget-commissie waar haar de nood gebleken is, ons niet zonder hulp zal laten,' zo kreeg Wijnkoop uit betrouwbare bron te horen.³¹ Dat laatste was nog maar de vraag, want Pjatnitski kreeg langzamerhand zijn bekomst van de vele Nederlandse steunverzoeken. Het bleek De Kadt, die tijdens zijn verblijf in Moskou in de zomer van 1923 een onderhoud met de Komintern-penningmeester had, dat die 'in het geheel niet tevreden was over de C.P.N., die telkens om subsidies vroeg, vooral voor het dagblad, en die niet in staat bleek te zijn, dat dagblad op eigen voeten te zetten'.³²

Toch zal Moskou de CPH niet hebben laten zitten. 'Regular payments topped up the coffers of the Communist Parties of the USA, Poland, Austria, Switzerland, Sweden, Hungary, Yugoslavia, Romania, Luxemburg, Holland ... and elsewhere', aldus de Russische historicus Volkogonov.³³ Een greep uit de subsidies voor enkele andere Europese partijen in 1922: de KPD kreeg 45 miljoen mark; de Britse communisten 24.000 pond; en de Amerikanen 180.000 dollar (het jaar daarop werd hun minstens 75.000 dollar toegekend). De PCF ontving een miljoen franc; de PCI bijna vier miljoen lire; de Tsjecho-Slowaakse communistische partij twaalf miljoen kronen.³⁴ Ook de neveninstellingen profiteerden mee: begin 1923 vernam de CJB tot zijn vreugde dat de KJI materiële hulp wilde verlenen.³⁵

Deze ondersteuning van de secties door de Komintern, wier budget weer door de partijleiding van de RCP werd vastgesteld, vond plaats in een periode dat er in het zuiden van Rusland een enorme hongersnood woedde. Terwijl de partijleden in

Europa – inclusief die van de CPH – een deel van hun karige loon afstonden voor de hongerenden in de Wolga-gebieden, schonk Moskou royaal aan de leiding van de communistische partijen over de hele wereld. Volgens Volkogonov ontvingen zij veel meer dan de leiding van de RCP voor voedselhulp uittrok – ‘and the river of gold for Comintern, be it noted, would continue to flow for a long time to come’.³⁶

Inmenging van de Komintern in de secties

Door de centralisatie van de bestuurlijke organen, het uitdijende apparaat, de betere verbindingen en de financiële ondersteuning kreeg de Komintern meer greep op de aangesloten secties. Moskou kreeg zo de nodige informatie en de middelen om zich desgewenst direct met de partijen zelf te bemoeien. Dat de Komintern deze bevoegdheid had, stond buiten kijf: ‘Ihre Leitung muss hie und da auch in innere Angelegenheiten der einzelnen Parteien eingreifen, und es dürfen ... keinerlei Zweifel darüber statthaben, ob das ihr Recht ist’, zo stelde het ЕККИ.³⁷ De inmenging kon op twee manieren geschieden: het sturen van Komintern-gevolmachtigden naar de secties (die in het ene geval kort, in het andere lang bleven), of het ontbieden van afgevaardigden van de partijen naar Moskou.

Het uitzenden van Komintern-gezanten met een politieke missie was al enige tijd in zwang.³⁸ Op de totstandkoming van de Duitse, Franse en Italiaanse communistische partijen bijvoorbeeld hadden ЕККИ-gedelegeerden als Zinovjev, Zetkin en Rákosi in de coulissen behoorlijke invloed uitgeoefend. Aanvankelijk was het mandaat van deze gevolmachtigden formeel beperkt. Volgens de statuten van 1920 dienden zij hun taken ‘in het nauwste contact’ met de leiding van de partij die zij bezochten, uit te voeren.³⁹ Hun bevoegdheden werden echter al snel uitgebreid. Zo kregen zij in 1922 opdracht op hun missies te controleren of de ‘21 voorwaarden’ en andere besluiten van Komintern-congressen wel werden doorgevoerd.⁴⁰

Na hun oprichting bleven de Duitse en Franse communistische partijen te maken krijgen met pottenkijkers van de Komintern. De КРД kreeg Abram Goersalski over de vloer. Hij kwam begin 1920 onder de schuilnaam Kleine als ЕККИ-gezant naar Duitsland. Een jaar later werd hij vertegenwoordiger van Moskou in de КРД-leiding.⁴¹ Kleine had samen met de Hongaar Kun een belangrijk aandeel in de in het vorige hoofdstuk vermelde März-Aktion. КРД-voorzitter Levi verzette zich publiekelijk tegen deze avonturierspolitiek. Daarbij nam hij ook de Russische inmenging door deze zogeheten ‘instructeurs’ in zijn partij op de korrel: ‘Wir glauben, dass ungefähr in allen Ländern, in denen solche Sendboten wirken, die Unzufriedenheit darüber die gleiche ist ... Sie arbeiten nie mit, immer hinter und häufig gegen die Zentrale des einzelnen Landes. Sie finden in Moskou Glauben, die anderen nicht.’⁴² Deze rebellie kostte Levi politiek de kop. Wegens disciplinebreuk zette het ЕККИ hem uit de Komintern. Levi was de eerste leider van een Komintern-sectie die sneuvelde toen hij niet voor het juk van Moskou wilde buigen.⁴³

Ook de PCF kreeg te maken met *l'oeil de Moscou*. Een serie gezanten van het ЕККИ kwam naar Frankrijk, van wie de belangrijkste Manoeïlski en Humbert-Droz waren. De Zwitser verbleef geruime tijd in Parijs en speelde een grote rol in de PCF.⁴⁴ Begin 1922 overwoog de Komintern-leiding om Roland Holst naar Frankrijk te sturen, maar van dit plan kwam niets terecht.⁴⁵

ЕККИ-gevolmachtigden kwamen ook langs bij andere secties, zoals de Italiaanse, de Britse en de Amerikaanse. De CPH moest nog tot 1924 wachten voordat de eerste officiële Komintern-vertegenwoordiger de partij bezocht. Het echtpaar Rutgers kan immers niet als zodanig worden beschouwd. Sebald Rutgers was weliswaar als Komintern-gevolmachtigde naar Nederland gestuurd, maar hij had als taak van het ЕККИ de vestiging van een bureau meegekregen en niet een opdracht om zich met de CPH-leiding te bemoeien. Zijn echtgenote Bartha had uitsluitend als koe-riester gefungeerd: zij moest geld en een uitnodiging overbrengen, meer niet.

Een tweede methode van de Komintern om in de secties orde op zaken te stellen was het naar Moskou noden van afgevaardigden van de partijen voor overleg. De КАРД-delegatie die eind 1920 naar Moskou kwam voor gesprekken met het ЕККИ en waarvan Gorter deel uitmaakte, is hiervan een voorbeeld. Ook reisden er vertegenwoordigers van de beide Amerikaanse communistische partijen naar Moskou af om tot een fusie te komen. Zoals reeds vermeld, bestelde het ЕККИ in 1921 de gedelegeerden van de twee Belgische communistische partijtjes naar Moskou om over samengaan te spreken.

Om overbelasting van het ЕККИ te voorkomen werden deze partijkwesties vaak door een ad-hoccommissie behandeld. Het oordeel dat zij velden, moest door de Komintern-top worden bekrachtigd. Een dergelijke commissie werd genoemd naar het land van de partij in kwestie. Ook op het vierde wereldcongres in het najaar van 1922 werd er voor de 'probleemgevallen' een hele rij bijzondere commissies ingesteld: voor de Spaanse, Franse, Italiaanse, Noorse, Tsjecho-Slowaakse, Joegoslavi-sche en de Amerikaanse partij – elf in totaal. Van die laatste commissie maakte Van Ravesteyn, die voor de CPH het congres bijwoonde, deel uit. Toen hij in Nederland verslag uitbracht over het congres stak hij de loftrumpet over het feit dat 'Holland in de gelukkige omstandigheden verkeert, dat we geen kwesties hebben ... Wij mogen er mee content zijn, dat de Executieve 't niet noodig acht om ons te becritisieren.'⁴⁶ Van Ravesteyn deed deze uitspraak in januari 1923. Nog geen halfjaar later zou het ЕККИ zich voor het eerst met de CPH bemoeien – een bemoeienis die in de zomer van 1925 zou leiden tot de val van het Deventer driemanschap.

'Democratische' oppositie

'We gelooven niet dat er een communistische partij wordt gevonden, waarin, als in de onze, zooveel vrijheid van meeningsuiting heerscht.' Deze verklaring die het partijbestuur in mei 1921 uitgaf nadat het met een kunstgreep de afdeling Enschede buitenspel had gezet, wekte in de CPH weerstand op.⁴⁷ Een aantal vooraanstaande

partijleden meende dat het optreden van de partijleiding verre van democratisch was en dat deze eigenlijk misbruik maakte van het door de Komintern gedecreteerde democratisch-centralisme. Schematiserend zou men kunnen zeggen dat het driemanschap bovenal de nadruk legde op de tweede component van dit organisatiebeginsel, en dat de dissidenten meer aanknoopten bij het eerste onderdeel. Zij kritiseerden het dictatoriale optreden en vroegen om meer discussievrijheid. Overigens vond de oppositie niet dat de vrijheid van meningsuiting overal en te allen tijde gold; de noodzaak van 'proletarische discipline' zagen ook zij in. Zoals hierboven reeds is uiteengezet, meende Roland Holst bijvoorbeeld dat voor de communistische zaak zelfbeperking geboden was.⁴⁸ Binnen de CPH eisten zij en haar medestanders echter het recht op afwijkende meningen naar voren te brengen zonder dat de partijleiding probeerde deze te onderdrukken. Deze hier met de genoemde beperkingen als 'democratisch' aangeduide oppositie kreeg na enige tijd gezelschap van een andere oppositionele groep, die zich in de eerste plaats tegen de vakbondstactiek van de CPH-leiding keerde.⁴⁹ Na het optreden van de kleine linkervleugel onder leiding van Gorter ontstond zo een zogeheten 'nieuwe oppositie' in de CPH.

Tot de 'democratische' oppositie behoorde ook Roland Holst. Zij mocht dan wel wat betreft *de Nieuwe Tijd* voor de partijdiscipline zijn gezwicht, dat betekende niet dat zij zich in alles bij het vaak eigenmachtige optreden van de partijleiding neerlegde. Zij nam met anderen vóór het partijcongres van november 1921 het initiatief tot een open brief, gericht tegen de wijze waarop de partijtop de discussie in de CPH smoorde. De opstellers spraken hun zorg uit over de groter wordende kloof in de partij tussen de lijdelijke achterban en de bureaucratische, met 'machtswaan' behepte partijtop. Dit proces was weliswaar al jaren aan de gang, maar 'ongetwijfeld echter is het tempo ervan veel sneller geworden sedert het Moskouse kongres van 1920, dat tot de invoering van strenge discipline en verregaande centralisatie besloot'. In de brief werd de 'waarlijk kleingeestige vitterij en schoolmeesterij' van de leiding verworpen en werden waarborgen voor een vrije meningsuiting verlangd.⁵⁰

De zeventien ondertekenaars waren deels oudgedienden van de CPH, zoals Mannoury, die ook in de Gorter-oppositie nog een rol had gespeeld. Zij kregen bijval van enkele jongeren, die niet zo vergroeid waren met het Deventer driemanschap. Van hen trad Jacques de Kadt (1897-1988) het meest op de voorgrond. Deze intellectueel in de dop werkte bij de PTT toen hij in het voorjaar van 1919 lid werd van de CPH. Na de moord op Luxemburg meende hij dat hij zich niet langer politiek afzijdig mocht houden, alhoewel zijn vertrouwen in de bolsjewieken en Lenin toen nog niet al te groot was.⁵¹ In de CPH kwam hij snel bovendrijven. In oktober 1920 was De Kadt als afgevaardigde van de afdeling Haarlem op het partijcongres zoals vermeld voor het eerst in aanvaring gekomen met de ruim twintig jaar oudere Wijnkoop.

Na dit congres nam het onbehagen over de gang van zaken in de CPH bij De Kadt toe. Hij kwam in contact met Van Leuven, met wie hij veel correspondeerde. Deze tegenstander van Wijnkoop zag in De Kadt een van de jongeren die de CPH mogelijk meer op de leninistische lijn konden krijgen – dat wil zeggen: het doorvoeren van Lenins directieven op het terrein van de partijorganisatie en de vakbonden.⁵² De Kadt merkte dat enkele van zijn generatiegenoten eveneens ontevreden waren over de partijleiding. Een van hen was de al eerder genoemde Dirk Struik, de vertegenwoordiger van het partijbestuur in de CJB.⁵³

Beiden roerden zich voorafgaand aan het partijcongres van november 1921 in de *Tribune*. Waar Struik in zijn artikel om de hete brij heen draaide, noemde De Kadt man en paard. Het was de partijleiding die te kort schoot in het uitbreiden van de invloed van de CPH onder de arbeidersmassa's: het ledental was met honderden gedaald (zie bijlage 1) en in de vakbeweging waren veel te weinig partijleden. Evenals Van Leuven dat eerder had gedaan, wees De Kadt er fijntjes op dat deze stand van zaken zich moeilijk liet rijmen met het feit dat 'onze partij de oudste revolutionair-marxistische in West-Europa is'. Het was ook de partijleiding die op autocratische wijze problemen 'met de voorzittershamer' oploste en daarmee de lust tot het uitoefenen van kritiek de kop indrukte. De machtige positie die de leiding in de CPH al had, zo schreef De Kadt in navolging van de ondertekenaars van de open brief, was alleen nog maar sterker geworden 'door de uitlegging der besluiten van het 2e Congres der Comm. Intern., waarbij men nogal naar zich toegerekend heeft'. Met deze opmerkingen voegde De Kadt zich in de rij van Pannekoek en Roland Holst. Zijn conclusie was duidelijk: 'Het organisatie-apparaat der partij mag niet langer in handen van een paar partijgenooten blijven, die alle verantwoordelijke functies in hun persoon vereenigen.'⁵⁴

Ook op het partijcongres gingen Struik en De Kadt in de contramine. Veel bereikte het dissidente duo niet tegen de ervaren Van Ravesteyn en Wijnkoop. De partijvoorzitter poogde De Kadt uit te schakelen door de jeugdige leeftijd van zijn opponent te benadrukken. Op een opmerking van een congresganger dat De Kadt een enfant terrible was, reageerde Wijnkoop met: "Meer enfant dan terrible!" (Gelach).⁵⁵ De beide partijleiders zaten stevig in het zadel, zo bleek wel bij het opstellen van de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1922. Wijnkoop en Van Ravesteyn werden zonder tegenkandidaten als nummer één en twee aangewezen.

Dat er niettemin toch iets aan het veranderen was, toonden de verkiezingen voor het partijbestuur aan. De Kadt, die in de partij reeds als criticaster naam had gemaakt, werd glansrijk voor het bestuur verkozen. Pogingen van Wijnkoop om zijn verkiezing te dwarsbomen waren op niets uitgelopen: in een bijna een jaar later gehouden ledenreferendum kreeg hij tweederde van de stemmen achter zich.⁵⁶ De Kadt werd zo in feite het boegbeeld van de 'nieuwe' oppositie tegen de 'traditie van Deventer'. Hij meende dat die functie eigenlijk Van Leuven toekwam, maar deze

wilde dat onder geen beding. 'Hij wilde "bij Rusland blijven" en dus lid van de C.P. Daarom mocht hij niets doen wat op een roeyement kon uitlopen.' Ook Roland Holst, die De Kadt welwillend steunde, wilde niet in de vuurlinie staan. Met beiden onderhield De Kadt wel nauwe contacten, maar volgens hem waren zij niet de kwa-de geesten van de oppositie, zoals Wijnkoop beweerde.⁵⁷

De Kadt was niet de enige woordvoerder van de 'nieuwe' oppositie. Tegelijk met hem koos het congres in het partijbestuur ook Bertus Bouwman (1882–1955), de voorzitter van de bij het NAS aangesloten NFT. Zoals vermeld had hij in februari 1920 deelgenomen aan de internationale conferentie van het Amsterdams Bureau. Bouwman behoorde tot de ondertekenaars van de open brief, die het begin inluidde van de democratische oppositie in de CPH. Binnen luttele maanden zou hij de aanvoerder worden van de vakbondsoppositie in zijn partij.⁵⁸

Lenin dicteert de vakbondstactiek

De vakbondsoppositie in de CPH wortelde in de grote zwenking die de partij in 1920 maakte in haar opstelling ten aanzien van de vakbonden. Zoals in het eerste hoofdstuk reeds werd aangegeven, richtte de SDP zich na haar oprichting in 1909 exclusief op het sociaal-democratische NVV. Later ging zij zich meer op het syndicalistische NAS oriënteren; in 1915 herriep de partij officieel de voorkeur voor het 'reformistische' NVV. De *renversement des alliances* werd drie jaar later voltooid. Het partijcongres verklaarde dat het NVV de klassenstrijd alleen maar remde, in tegenstelling tot het NAS. Het was nu voor de leden plicht om zich bij het NAS aan te sluiten. Sindsdien deed de CPH – zoals de SDP inmiddels heette – er in de bestrijding van het NVV een schepje bovenop. Ook samenwerking van het NAS met de 'moderneren' werd afgekeurd.⁵⁹ Met dit anti-reformistische sop was ook de vakbondsresolutie van het Amsterdams Bureau overgoten.

Gezien deze opstelling sloeg de op het tweede Komintern-congres in de zomer van 1920 afgekondigde vakbondstactiek in als een bom. Op instigatie van Lenin werd de communisten opgedragen toe te treden tot de sociaal-democratische vakverenigingen 'om ze tot bewuste strijdorganen ter omverwerping van het kapitalisme en voor het kommunisme te maken'. Wanneer er ook revolutionaire vakbonden bestonden, dan waren de communisten tevens verplicht deze organisaties van hun 'syndicalistische vooroordeelen' te bevrijden en ze op communistische grondslag te plaatsen. Als middel hiervoor werd de vorming van cellen of fracties in deze vakverenigingen voorgeschreven, die vanzelfsprekend aan de communistische partij gehoorzaam waren.⁶⁰

Hoewel deze tactische directieven uit Moskou nogal ambigu waren, was één ding kristalhelder: de CPH zou zich voortaan niet meer uitsluitend op het NAS kunnen verlaten. Van Ravesteyn nam de koerswending voor zijn rekening. Naar zijn mening was Nederland wat betreft de vakbeweging een bijzonder geval vanwege het feit dat er twee 'linkse' vakorganisaties bestonden: het reformistische NVV en

het op het beginsel van de klassenstrijd staande NAS. De besluiten van de Komintern waren daarom hier niet zomaar toe te passen. Het overhevelen van de communisten uit het NAS naar het NVV wees Van Ravesteyn af, omdat daarmee 'de geestelijke kern, de pit, het merg' uit het NAS zou verdwijnen en deze te gronde zou gaan.⁶¹ De partijtheoreticus bedacht de volgende oplossing: de CPH-leden in NAS en NVV moest worden opdragen actie te voeren voor 'aaneensluiting van de beide vakcentrales op revolutionairen grondslag'.⁶² Op deze wijze zou de communistische invloed in de moderne vakbeweging kunnen worden uitgebreid. Zijn voorstel, een huzarenstuk als het ooit realiteit zou worden, beschouwde Van Ravesteyn als de enige 'werkelijke, loyale niet-chicaneerende toepassing van den wil der Derde Internationale'.⁶³ Zo maakte hij op voorhand iedereen verdacht die het niet met deze oplossing eens was; deze lieden waren kennelijk ontrouw aan Moskou.

Vakbondsoppositie

Het is de vraag waarom Van Ravesteyn zo hard van stapel liep om de aanwijzingen van Lenin uit te voeren. Wijnkoop behoorde immers in Moskou tot de uitgesproken tegenstanders van het werken in de reformistische vakbonden.⁶⁴ Bovendien was hij op het Komintern-congres niet ontevreden over het NAS; hij meldde daar dat de syndicalistische vakcentrale centralistischer was geworden en onder invloed van de wereldoorlog 'teils im international-revolutionärem Fahrwasser' gekomen was.⁶⁵

Van Ravesteyn zelf verklaarde achteraf dat het de partijleiding erom te doen was geweest het geleidelijk dreigende overwicht van de syndicalisten in de CPH te breken; deze zouden eropuit zijn geweest de partij onder de invloed van het NAS te brengen.⁶⁶ Deze weergave lijkt niet met de werkelijkheid in overeenstemming. Zij sluit echter wel aan bij een van de preoccupaties van het driemanschap in die tijd: het behoud van zijn machtspositie. Eigenbelang weegt in deze verklaring dus zwaarder dan loyaliteit aan de Komintern.

Hoe dit alles ook zij, prominente NAS-leden in de CPH lieten zich door het verbale geweld van Van Ravesteyn niet uit het veld slaan. Eveneens onder aanroeping van Moskou trokken ze ten strijde tegen de geproclameerde eenheid van NAS en NVV. Zij waren extra gemotiveerd door Van Ravesteijns neerbuigende opmerkingen over het NAS. Hun voornaamste woordvoerder werd Bouwman. Deze sloeg Van Ravesteyn met een andere paragraaf uit de Moskouse besluiten om de oren, die erop neerkwam dat communisten in landen waar revolutionaire vakbonden bestonden, verplicht waren deze te steunen. Er hoefde dus niets te veranderen. Ook De Visser spaarde zijn medepartijbestuurder Van Ravesteyn niet.⁶⁷

Op het partijcongres van oktober 1920 leidde de vakbondsresolutie tot groot gekrakeel. Van Ravesteyn poogde zijn zin door te drijven door het machtswoord uit te spreken, zo meldden de protocollen: 'In de stellingen in Moskou en de toelichting van Lenin staat *dat het moet*, en daarmee is het uit! *Interruptie*: Gemakkelijk! v. Ravesteijn: De partij wenscht zich te onderwerpen aan de besluiten van het Intern.

Congres, of niet.⁶⁸ De dreiging met Moskou hielp hem niet; de weerstand tegen de resolutie was te groot. Met een grote meerderheid werd besloten de beslissing een jaar uit te stellen.

Op het congres van november 1921 deed de CPH-leiding wederom een poging de nieuwe vakbondslijn door te voeren. Voor haar pleidooi voor eenheid tussen NAS en NVV kon zij nu te rade gaan bij de besluiten die de Komintern die zomer had genomen samen met de eerder in de zomer opgerichte Rode Vakbonds-Internationale (RVI). Deze kwamen erop neer dat het plicht was voor de communisten de vakbonden met de 'communistische geest te doordringen' en te 'revolutioneren' en deze tot aansluiting bij de RVI te bewegen. Opnieuw leidde het voorstel tot felle protesten van NAS-zijde. Bouwman betwistte dat de RVI-besluiten tot eenheid met het NVV noodzaakten: de secretaris-generaal van de RVI, de Rus Aleksandr Lozovski (1878-1952), zou dat tegenover hem hebben ontkend. De NFT-voorzitter waarschuwde verder voor de verwarring die het besluit zou brengen in de rijen van het NAS, mede omdat daar nu juist het lidmaatschap van de RVI aan de orde was.⁶⁹ Bouwman kon het tij echter niet keren. Ditmaal haalde de partijleiding de buit wel binnen: met 1455 tegen 227 stemmen nam het partijcongres het voorstel overtuigend aan.⁷⁰

Ondanks deze zege kan men zich afvragen wat de winst voor de CPH-leiding was. De kloof tussen NAS en NVV was in de praktijk zo groot dat eenheid tussen beide organisaties een utopie was, zeker op korte termijn. Bovendien wilde het NVV niets van een fusie weten. Het enige dat Van Ravesteyn en Wijnkoop bereikten was dat zij de communistische NAS-leden van hun partij vervreemdden. Het ging hier om een relatief grote groep: van de 863 CPH-leden die volgens een in maart 1922 gehouden enquête lid waren van een vakbond, waren er 207 aangesloten bij het NVV en 499 bij het NAS. Op de circa 1900 partijleden was het NAS-contingent met ruim een kwart dus een niet te onderschatten blok.⁷¹

Bouwman beweerde achteraf dat op dit CPH-congres pas goed de 'N.A.S.-moetkapot-politiek' werd ingezet. In de aangenomen resolutie werd het NAS namelijk omschreven als 'een oorspronkelijk revolutionaire vak-organisatie, wier leiding goeddeels de revolutionaire traditie verloochent'.⁷² De CPH-leiding zou er volgens hem naar streven het NAS zo spoedig mogelijk te laten oplossen in het NVV; Wijnkoop had al tijdens het congres in besloten kring voorgesteld de drie kleinste NAS-federaties over te hevelen naar het NVV. Het vertrouwen van de NAS-leden in de CPH werd hiermee in de waagschaal gesteld.⁷³ Bouwman wees verder op het dubbelzinnige karakter van de resolutie, omdat deze tevens opriep tot aansluiting van de vakorganisaties bij de RVI. Hij meende dat de communistische eenheidsresolutie de kans op aansluiting van het NAS bij de RVI danig verminderde. Volgens Van Leuven was dat overigens precies wat de partijleiding het liefst had: niet de aansluiting van het NAS bij Moskou, maar zijn opgaan in het NVV. Ook de oppositie die in de voetsporen van Van Leuven trad, beweerde later dat Wijnkoop c.s. het NAS

bij voorkeur niet bij de RVI zagen, bang als zij zouden zijn 'dass neben ihrer kleinen machtlosen Partei eine revolutionäre Massenorganisation entsteht' – een verklaring die lijkt op de vrees van Van Ravesteyn dat het NAS de CPH zou overvleugelen.⁷⁴

De verkiezing van De Kadt en Bouwman in het CPH-bestuur in november 1921 preludeerde op het toekomstige samengaan van de democratische en de vakbondsoppositie. Volledige overeenstemming tussen hen was er echter niet. De beide oppositionele voormannen waren het roerend met elkaar eens wat betreft het gebrek aan interne partijdemocratie. Op vakbondsgebied trokken zij echter niet één lijn, aangezien De Kadt – hoewel hij bij het NAS was aangesloten – voor de vakbondsresolutie van de partijleiding had gestemd. Daarbij had hij wel aangedrongen op een soepele toepassing in de praktijk. Evenals Bouwman was hij voorstander van de aansluiting van het NAS bij de RVI.⁷⁵

De Kadt zag in dat een gemeenschappelijk optrekken geboden was: 'zonder samenwerking met Bouwman en met de N.A.S.-mensen in de partij was geen sterke positie in de partij mogelijk'.⁷⁶ Bouwman beschikte niet alleen over het NFT-apparaat dat de oppositie kon ondersteunen, hij bracht ook zijn internationale contacten met zich mee. Zo stond hij al sinds 1920 in verbinding met Lozovski. Mede vanwege de campagne die hij binnen het NAS voerde voor aansluiting bij de RVI, werd de NFT-leider door de bolsjewieken gewaardeerd. Ongetwijfeld zullen Bouwmans innige betrekkingen met Moskou Wijnkoop, die immers in de partij via Proost de communicatie met de Komintern monopoliseerde, geen deugd hebben gedaan.

Eenheidsfront en arbeidersregering

Zoals in het vorige hoofdstuk reeds vermeld, leidde de vaststelling dat de revolutionaire gezindheid in Europa was verdampt, tot een aanpassing van de strijdwijze van de Komintern. De gedachte van een kortdurende, snelle stormloop op het kapitalistische kasteel maakte plaats voor een strategie van de lange adem, die de grondvesten van het bolwerk van de bourgeoisie moest ondermijnen. Deze nieuwe lijn was al in 1920 ingezet met de opdracht in de reformistische vakbonden te werken. In het verlengde van de strijdleus 'naar de massa's' van het derde wereldcongres kondigde het EKKI eind 1921 vervolgens de tactiek van het 'eenheidsfront' af. De communistische partijen moesten samenwerken met de sociaal-democratie, die als kapitalistisch steunpunt in de arbeidersklasse werd beschouwd. Hierdoor konden de arbeiders voor de grote zaak worden gewonnen en hun reformistische leiders worden 'ontmaskerd' als 'verraders'.

Met deze nieuwe Komintern-lijn, die formeel tot 1928 zou gelden, werden de belangen van Sovjet-Rusland eveneens gediend. Het socialistische moederland was voor de economische wederopbouw immers deels afhankelijk van de kapitalistische machten en dus niet gebaat bij een communistische wereldorganisatie die met

deze landen op voet van oorlog verkeerde. De revolutie was voorlopig van de baan, maar werd niet voorgoed afbesteld.⁷⁷

De nieuwe strategie werd begin 1922 uit-en-ter-na besproken op de eerste bijeenkomst van de Erweiterte Exekutive. Vooral de Franse, Italiaanse en Spaanse delegaties maakten bezwaar tegen de nieuwe lijn. Deze linkse critici wezen erop dat de 'sociaal-chauvinisten', van wie men zich net met veel pijn en moeite had afgescheiden, nu plotsklaps tot toekomstige partners werden verklaard. Dit zou tot grote verwarring onder de communistische achterban leiden. Een overgrote meerderheid ging echter met de nieuwe lijn akkoord.⁷⁸

Vanzelfsprekend waren weinig sociaal-democratische partijen gediend van deze avances van Moskou. Zo kort van memorie waren zij niet en aan een doodskus van de Komintern hadden zij geen behoefte. Bovendien beloofde de behandeling van de geestverwante mensjewieken en socialisten-revolutionairen in Sovjet-Rusland weinig goeds. Deze laatsten werden in de zomer van 1922 door de bolsjewieken vanwege 'contra-revolutionaire activiteiten' voor de rechtbank gebracht. In Nederland keerde de SDAP zich fel tegen dit proces en de uitgesproken doodvonnissen. De CPH daarentegen schaarde zich geheel achter Moskou. Zij schreef over de aangeklaagden als 'hyena's der revolutie' en deed de sociaal-democratische tegencampagne af als 'anti-bolsjewistische hitserij' en 'sentimenteële praatjes over humaniteit'.⁷⁹ Dat onder deze omstandigheden het communistische aanbod voor een eenheidsfront bij de Tweede-Kamerverkiezingen in juli 1922 op een deceptie moest uitlopen, stond van meet af aan vast.⁸⁰ Gevolgen voor de stembusuitslag had dit overigens niet: Wijnkoop en Van Ravesteyn werden weer herkozen. Kruyt keerde niet in het parlement terug. Hij ging in Berlijn werken bij de door Münzenberg geleide *Internationale Arbeiter-Hilfe* (IAH).

Het eenheidsfront was in de eerste plaats gericht op samenwerking met de sociaal-democratische arbeiders, niet met hun leiders. Dit laatste was echter niet geheel uitgesloten, zo bleek op het tweede Erweiterte Exekutive in juni 1922, waar de mogelijkheid van een 'arbeidersregering' werd geoperd.⁸¹ Op het vierde Kominterncongres tegen het einde van dat jaar hielden Zinovjev, Radek en Trotski een pleidooi voor zo'n regering, mits deze 'aus dem Kampfe der Massen selbst geboren wird'. Daarnaast had een communistische partij er de toestemming van Moskou voor nodig.⁸²

In Nederland nam Wijnkoop dit meteen over. In november 1922 bood hij in de Tweede Kamer de SDAP plompverloren aan te komen tot een eenheidsfront met als doel een arbeidersregering. Natuurlijk oogstte hij bij de SDAP niets dan hoongelach.⁸³ Ook binnen de CPH kreeg Wijnkoop de kous op de kop. Het voorval verschafte de oppositie weer nieuwe ammunitie. Dirk Struik meende dat Wijnkoop slechts verwarring had gesticht en de aanhang helemaal niet op de tactiek van het eenheidsfront had voorbereid.⁸⁴

Van Ravesteyn naar het vierde wereldcongres

Terwijl Wijnkoop in Nederland de SDAP het aanbod van de arbeidersregering deed, nam Van Ravesteyn op het vierde wereldcongres in Moskou afstand van deze tactiek. Anders dan Trotski meende hij dat in West-Europa – inclusief Nederland – de leus van de arbeidersregering ‘volkomen uit de lucht gegrepen’, ja zelfs ‘utopisch’ was: de omstandigheden waren er in het geheel niet naar.⁸⁵ De oppositie poogde munt te slaan uit dit meningsverschil tussen de beide partijleiders, maar deze dekten dit snel toe en beweerden dat er van een tegenstelling in het geheel geen sprake was.⁸⁶

De Komintern hechtte er veel waarde aan dat Van Ravesteyn met zijn aanwezigheid het vierde wereldcongres zou opluisteren. Deze bijeenkomst zou samenvallen met de vijfde verjaardag van de Russische Revolutie. Naast de viering van dit lustrum zou ook de ‘Oosterse kwestie’ worden behandeld. Van Ravesteyn was uitverkoren hierover een van de grote referaten te houden. Proost schreef naar Nederland dat sinds de CPH bij de Tweede-Kamerverkiezingen de Indonesiër Tan Malaka als derde op de kandidatenlijst had gezet, de partij bij Moskou wat beter aangeschreven stond. Dit moest worden uitgebuit met Van Ravesteyns komst; ‘dan zouden we ongetwijfeld in de positie kunnen komen te staan, waarop we ondanks alles, eenige aanspraak kunnen maken’. Hij streefde de ijdele Van Ravesteyn verder door hem te schrijven dat de bolsjewieken behoefte zouden hebben aan iemand die ‘medemarxist uit vroeger dagen is – die niet russische wijsheid terug oplepelt bij gebrek aan eigenheid maar die er een eigen kijk op na houdt’.⁸⁷

Na een officiële invitatie van Zinovjev zelf besloot Van Ravesteyn uiteindelijk te gaan.⁸⁸ Samen met zijn vriend, de voormalige broodfabrikant Chris Robbers, een partijgenoot die al vaker in Rusland was geweest en er handelsbetrekkingen wilde aanknopen, vertrok hij in oktober met de stoomboot naar Petrograd.⁸⁹ Van Ravesteyn was de enige officiële gedelegeerde van de CPH. Er gingen nog een paar partijgenoten zonder mandaat naar Moskou, onder wie Vanter (pseudoniem van Gerard van het Reve) als verslaggever van *de Tribune*.⁹⁰

Bij zijn vertrek had Van Ravesteyn zijn referaat nog niet gereed; op de boot maakte hij het af. Hij was zeer te spreken over wat hij dit ‘doorwrochte’ stuk noemde. Tot zijn ontzetting kreeg hij op het congres slechts drie kwartier spreektijd, veel te weinig om het in zijn geheel voor te dragen. Tot overmaat van ramp ging er tijdens het debat niemand al te diep op in. Van Ravesteyn herinnerde het zich later niet meer precies, maar dacht wel dat zijn ‘hoogmoed’ door dit alles behoorlijk gekrenkt moest zijn.⁹¹

In Moskou kreeg hij als officiële CPH-vertegenwoordiger nog een tweede tegenslag te verwerken. Het congres besloot het in de afgelopen tijd tot 34 leden uitgedijde EKKI terug te brengen tot 25 en het instituut partijvertegenwoordiger af te schaffen.⁹² Slechts 15 van de 62 bij de Komintern aangesloten partijen waren uitverkoren voor het verkleinde EKKI. De CPH behoorde niet tot dit selecte gezelschap. Van

Ravesteyn probeerde met de Zwitserse en Oostenrijkse afgevaardigden nog te redden wat er te redden viel. Het drietal vroeg samen om één gedelegeerde. Voorzitter Kolarov van de verkiezingscommissie doorzag het verzoek van deze gelegenheids-coalitie en wimpelde het zonder meer af: 'ich weiss nicht, ob dieses Bündnis noch anderen Bedürfnissen entspricht, als bloss dem der Ernennung eines Delegierten'.⁹³ Anders dan Wijnkoop in 1920 slaagde Van Ravesteyn er niet in de zetel van de CPH te redden, zelfs niet voor eenderde. De Nederlandse sectie verloor zo haar plaats in het EKKI die zij vlak na de oprichting van de Komintern had verkregen; Proost kon naar huis.⁹⁴ Later zou Van Ravesteyn hem de schuld geven voor het verdwijnen van de CPH uit de top van de Komintern: 'De fout ligt voor een groot deel bij J. [Proost] die niet over de capaciteiten beschikte, waar hij hier over had moeten beschikken'.⁹⁵

Mede uit teleurstelling over het inkorten van zijn rede wilde Van Ravesteyn Moskou zo snel mogelijk verlaten. Vlak voordat hij wegging, had hij nog een korte ontmoeting met Trotski. Aan het eind van 1922 werd in Den Haag een 'Vredescongres' gehouden, georganiseerd door het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV), de sociaal-democratische vakbondsinternationale. Hierbij zou ook een Russische delegatie aanwezig zijn. Trotski verzocht Van Ravesteyn haar komst zo goed mogelijk voor te bereiden.⁹⁶

Radek in Nederland

De Russische afvaardiging die in december 1922 voor het Vredescongres naar Nederland kwam, werd aangevoerd door Radek, lid van het Präsidium van de Komintern.⁹⁷ Van het gezelschap maakte verder ook RVI-leider Lozovski deel uit. Ondanks de wrijvingen van de afgelopen jaren had Van Ravesteyn grote waardering voor Radek: hij meende dat deze van de leidende bolsjewieken het best van de situatie in het Westen op de hoogte was. Tijdens zijn verblijf in Moskou had Van Ravesteyn de Pool, die hij al sinds het Kopenhaagse congres van de Tweede Internationale in 1910 kende, enkele keren 's avonds in diens woning in het Kremlin bezocht. Op zijn beurt bezocht Radek nu Van Ravesteyn thuis in Rotterdam. Hij ging zelfs bij Wijnkoop langs in Amsterdam.⁹⁸

De CPH maakte van de komst van de bolsjewieken gebruik om een grote demonstratieve bijeenkomst te organiseren in de Diamantbeurs in Amsterdam. Onder leiding van Wijnkoop voerden hier de Russische afgevaardigden het woord. De bijeenkomst was een groot succes en maakte indruk op Radek. Hij leek zijn eerdere kritiek helemaal te zijn vergeten en zwaaide Wijnkoop en Van Ravesteyn publiekelijk veel lof toe vanwege het feit dat deze zich zo vroeg van de reformistische SDAP hadden afgescheiden. 'Wij zijn op deze kleine troep dan ook trotscher dan op vele grootere partijen', zo hield hij zijn enthousiaste gehoor voor.⁹⁹

De Nederlandse partij was behoorlijk in Radeks achting gestegen. In een brief gericht aan Lenin, Trotski, Stalin, Zinovjev en Kamenev sprak de anders vaak zo sarcastische Pool een paar dagen later van een 'pracht van een meeting'. Radek was

ervan overtuigd geraakt 'dat de partij tien keer beter is, dan we hadden aangenomen. De partij is niet sectarisch, anders had zij nooit 54 000 stemmen kunnen behalen tegen de 200 000 die de sociaal-democraten hebben gekregen.'¹⁰⁰

Terwijl Van Ravesteyn en Wijnkoop goede sier maakten met hun 'Russische vrienden', greep de oppositie de komst van de delegatie aan om haar grieven te spuien over de beide partijleiders. Het idee om Moskou in te lichten kwam van Struik en Roland Holst.¹⁰¹ Deze laatste had een jaar eerder in *de Nieuwe Tijd* als voordeel van de op gang komende centralisatie van de Komintern gewezen op de mogelijkheid dat Moskou eigenzinnige partijleidingen in het gareel kon brengen. Nu achtten zij en de andere oppositionelen de tijd gekomen. Lozovski kreeg bezoek van Bouwman, die hem de problemen op het terrein van de vakbeweging uiteenzette. De NFT-voorzitter kon de instemmende woorden van de RVI-secretaris noteren, zonder dat er evenwel later veel gebeurde.¹⁰² Struik zocht Radek in zijn hotel in Den Haag op. Hij overhandigde hem een door de oppositie opgesteld memorandum, waarin de politieke onbekwaamheid van de partijleiding uitvoerig gedocumenteerd werd. Veel leek het Radek niet te interesseren, zo herinnerde Stuik zich, 'hij moedigde ons weinig aan'.¹⁰³ De Pool was dan ook zeer te spreken over Wijnkoop en Van Ravesteyn, zoals ook Roland Holst van hem zelf in januari 1923 te horen kreeg toen ze Berlijn bezocht voor een conferentie over de hulp aan hongerevend Rusland.¹⁰⁴

Comité voor de Derde Internationale

Aan het begin van 1923 hing de vlag van de partijoppositie er wat treurig bij. Haar eerste, officieuze beroep op de Komintern had niets opgeleverd. Het moment om zich tot Radek te wenden had dan ook niet ongelukkiger gekozen kunnen zijn. Niet alleen had de Pool de partijleiding juist in het openbaar bewierookt, daarnaast had hij ook nog eens intern, tegenover de bolsjewistische kopstukken, hoog opgegeven van hun kwaliteiten. Verder kreeg de oppositie op het partijcongres van januari 1923 geen voet aan de grond. Van Ravesteyn verklaarde zoals al vermeld dat de CPH op het afgelopen Komintern-congres in Moskou geen gek figuur had geslagen. Zij was de enige sectie geweest die kon bogen op een 'werkelijke' communistische partij in de koloniën en daarnaast had ze een eervolle vermelding gekregen voor haar bijdrage in de bestrijding van de hongersnood in Sovjet-Rusland. Het EKKI was tevreden over de CPH.

De oppositie liet zich door Van Ravesteyns rooskleurige voorstelling van zaken niet in de luren leggen. Zij vroeg zich hardop af of Moskou wel zo blij was met een zieltogende partij als de CPH, die vanaf begin 1920 zo'n duizend leden had verloren, een teruggang van ongeveer 40% (zie tabel 1). De oppositie opende op het partijcongres van januari 1923 de frontale aanval op de partijleiding. Woordvoerder De Kadt herhaalde wat hij al anderhalf jaar riep: de leiding was passief, te parlementaristisch, incompetent en bovenal dictatoriaal. Zij maakte zich schuldig aan machts-

misbruik, intimidatie, omkoping en wat al niet meer, en was hoognodig aan vervanging toe.¹⁰⁵ Het lukte de oppositie echter niet om de stoelen van de beide partijleiders aan het wankelen te krijgen. Met de zegen van Radek stond het tweetal nog sterker dan gedacht.

Na deze nederlaag kreeg de oppositie het moeilijker in de partij. Wijnkoop en Van Ravesteyn gaven nu geen duimbreed meer toe: zo weigerden zij artikelen van De Kadt en Bouwman in *de Tribune* te plaatsen.¹⁰⁶ Ook ging Wijnkoop over tot het royement van enkele tegenstanders. Hieronder was het Amsterdamse gemeenteraadslid en voorzitter van de plaatselijke partijafdeling Nittert Jan Colly, die slaande ruzie met Wijnkoop had gekregen. Hun royement zou uitgroeien tot een *cause célèbre* voor de oppositie.

Afgesloten van de mogelijkheid om haar opvattingen uit te dragen, besloot de oppositie zich organisatorisch aaneen te smeden. Op 25 maart werd in Amsterdam naar het Franse voorbeeld een 'Comité voor de Derde Internationale' gevormd. Van het Comité werd Bouwman voorzitter en De Kadt secretaris. Hiermee was het samengaan van de democratische en de vakbondsoppositie nu ook formeel een feit.¹⁰⁷ In het bestuur nam ook de uit de partij gezette Colly zitting. Verder maakte Van Reesema er deel van uit.

William Carl Siewertsz van Reesema (1884–1949), in de partij beter bekend als Van Reesema, voor intimi kortweg 'Rees', was een telg uit een patriciërs geslacht. In de jaren 1904–1906 werkte hij bij een firma in Hamburg, waar hij in contact kwam met de arbeidersbeweging. Terug in Nederland trad Van Reesema toe tot de SDAP. Hij maakte deel uit van de tribunistische linkervleugel en was betrokken bij de oprichting van de SDP. Hij werkte nauw samen met Wijnkoop, maar kwam tijdens de Eerste Wereldoorlog in verzet tegen de pro-Geallieerde opstelling van de partijleiding. Sindsdien was Van Reesema een verklaard anti-'Wijnkoopiaan'.¹⁰⁸

Van Reesema had nu ook weer een appeltje met Wijnkoop te schillen: hij was eind 1922 door toedoen van de partijvoorzitter uit zijn functie van secretaris van de vakverenigingscommissie van de CPH gezet. Dit orgaan was in december 1920 ingesteld op instigatie van de bolsjewiek S. Belinski, toen deze in Amsterdam was voor overleg met enkele Nederlandse vakbondsleiders.¹⁰⁹ Wijnkoop had Van Reesema, die zich uitgaf als de Nederlandse vertegenwoordiger van het *Mittleuropäische Büro* (MEB) van de RVI in Berlijn, gewipt omdat hij zijn boekje te buiten zou zijn gegaan door met het bureau besprekingen te voeren. Dit soort eigenmachtige contacten van zijn tegenstanders met het Moskouse apparaat kon de partijvoorzitter niet tolereren. Hij verving Van Reesema door zijn adept Manuel. Zijn brieven werden voor verzending vaak eerst door Wijnkoop gelezen en van een paraaf voorzien. Overigens ging Van Reesema gewoon door met het sturen van rapportages naar het RVI-bureau. Zo schreef hij dat de situatie in de CPH 'rondt slecht' was.¹¹⁰

Het Comité stelde een manifest op waarin de bekende kritiek werd geventileerd. Het was ondertekend door 159 partijleden, afkomstig uit zowel de democratische

als de vakbondsoppositie. Tot de ondertekenaars behoorden onder meer Roland Holst en Jacq Engels (1896–1982). Dit jonge partijlid, dat zich bediende van de schuilnaam Jelle Boersma, was door Wijnkoop uit de CPH gezet omdat zijn schoonvader bij de politie werkte.¹¹¹ Grote afwezige was Dirk Struik. Hij meende dat de tactiek van De Kadet de partij te gronde zou richten; zijn vroegere strijdmakker zou vooral op eigen glorie uit zijn.¹¹² In een vervolgmanifest kwam de 'NAS-moetkapot-politiek' van Wijnkoop en Van Ravesteyn aan bod, en hun vermeende tegenwerking van de aansluiting van het NAS bij de RVI. Het Comité eiste stopzetting van de disciplinaire maatregelen tegen zijn leden, de instelling van een scheidsgerecht waarbij de geroyeerden in beroep konden gaan, ruimte om in de partij en de krant zijn mening te kunnen uiteenzetten en een gelijkwaardige vertegenwoordiging als de partijleiding naar de eerstkomende bijeenkomsten van de Komintern.¹¹³

Na de mislukking om Moskou via Radek en Lozovski te alarmeren, bewandelde het Comité nu de officiële weg. Het wendde zich schriftelijk tot het ЕККИ met het verzoek de organisatorische en politieke situatie in de CPH te onderzoeken. Daarbij gaf het al wel de richting aan waarin de oorzaken voor de malaise gezocht moesten worden: 'Die Hauptbeschwerde der Opposition gegen die jetzige Leitung der K.P.H. liegt darin, dass diese Leitung u.E. nicht imstande ist die Politik der Kommintern in Holland, namentlich die Einheitsfronttaktik, die Gewerkschaftspolitik und die internationale Aktion ... zu verwirklichen.'¹¹⁴

Het klaagschrift der oppositie

Om zijn argumenten kracht bij te zetten stuurde het Comité een ellenlang rapport naar Moskou, waarin de doopceel van de partijleiding vanaf 1909 werd gelicht.¹¹⁵ Aan de hand van vele voorbeelden deden de auteurs uitvoerig uit de doeken hoe het dictatoriale 'schrikbewind' van de partijleiding gepaard ging met organisatorische anarchie in de CPH. Zo waren de statuten van de SDP buiten werking gesteld zonder dat er nieuwe voor in de plaats waren gekomen. Royementen werden op volstrekt willekeurige basis uitgesproken. Notulen van partijbestuursvergaderingen maakte men niet en de partijfinanciën werden niet regelmatig gecontroleerd. Discussie in de partij over de thesen van de Komintern-congressen was er amper – zelfs niet over de '21 voorwaarden'.

De chaos en het wanbeheer werkten de machtsusurpatie door de partijleiding in de hand, zo stelde de oppositie. Wijnkoop en Van Ravesteyn zouden in de besluiten van het tweede wereldcongres een vrijbrief zien om de partijtucht flink aan te halen. Bovendien grossierde dit tweetal in de belangrijkste partijfuncties. Aan het Tweede-Kamerlidmaatschap hechtten zij grote waarde. De verkiezingscampagne was dan ook de grootste financiële slokop: voor andere partijactiviteiten was vrijwel nooit geld. De oriëntatie op het parlement werkte enerzijds de verkeerde, formele opvatting van het eenheidsfront in de hand; anderzijds leidde zij tot verwaarlozing van de organisatorische uitbouw van de partij en van het vakbondswerk. De

politiek ten aanzien van het NAS was een ramp geweest en had de aansluiting van deze vakorganisatie bij de RVI alleen maar bemoeilijkt.

Volgens het Comité bestond er afgezien van de kwestie van verkiezingsdeelname eigenlijk maar weinig verschil tussen Wijnkoop en zijn vroegere opponent Gorter. 'Wie Gorter, ist auch Wijnkoop nicht imstande, sich der Beschlüssen der Komintern anzupassen.' Van Wijnkoops vermeende gebrekkige loyaliteit ten aanzien van Moskou maakte het Comité een groot punt. De partijvoorzitter was wel zo slim om de besluiten van de Komintern met de mond te belijden, maar in de praktijk handelde hij vaak anders. Dit zou ook gelden voor zijn – en Van Ravesteyns – beoordeling van de revolutionaire potentie van Duitsland. In tegenstelling tot de Komintern sloegen zij deze maar laag aan en zwoeren zij bij de revolutionaire mogelijkheden van Engeland.

Wijnkoop tegenover Moskou?

Een veel zwaardere aantijging tegen Wijnkoop was dat hij soms doelbewust lijnrecht tegen Moskou in zou gaan. De CPH-leider had na het tweede wereldcongres nooit de hoop opgegeven de macht van het EKKI in te perken, zo beweerde het Comité. Op een internationale bijeenkomst in juni 1922 in Amsterdam, waar Wilhelm Pieck, Marcel Cachin en Arthur MacManus spraken, zou hij hebben voorgesteld regelmatig bijeenkomsten van West-Europese communistische partijen te houden. De reden was naar zijn zeggen om bij oplopende internationale spanningen snel te kunnen reageren – Moskou zou te ver weg liggen – maar volgens de oppositie ging het hier om een verkapte poging zich enigszins aan het gezag van de Komintern te onttrekken. Wijnkoop had daarna in het partijbestuur voorgesteld in Brussel met West-Europese partijen een conferentie te beleggen die zou moeten resulteren in de vestiging van een permanent comité – als een soort Amsterdams Bureau, zo schamperde het Comité in zijn rapport. De Kadt had geëist dat het EKKI hiervan op de hoogte werd gebracht, maar Wijnkoop wees dat af. Uiteindelijk was van het plan niets terechtgekomen, maar dat betekende volgens het Comité niet 'dass der Vorsitzende der K.P.H. seine Versuche zur Dezentralisation der Komintern aufgeben wird'. De wijze waarop de partijleiding enkele internationale Komintern-bijeenkomsten in Duitsland in *de Tribune* had doodgezwegen, zou aantonen dat zij 'ihre passive Resistenz [gegen] die von den Kongressen der Kommintern und von der Exekutive angegebene Richtung fortsetzen will'.¹¹⁶

Na de Moskougetrouwheid van de CPH-leiding zo in twijfel te hebben getrokken speelde het oppositionele Comité zijn voorspelbare troefkaart uit: om de partij weer in het goede spoor van de Komintern te brengen, moest de huidige partijleiding verdwijnen. Hiervoor had het Comité echter wel de steun van het EKKI nodig, aangezien het prestige van Wijnkoop en Van Ravesteyn in de CPH nog zo groot was dat ze alleen met de inzet van de autoriteit van Moskou terzijde konden worden geschoven. Roland Holsts scenario uit *de Nieuwe Tijd* zou zo realiteit worden.

In zijn rapport aan het EKKI suggereerde het Comité ook een mogelijke opvolger van Wijnkoop en Van Ravesteyn. Deze was niet in Nederland, maar moest uit het Verre Oosten komen: Sneevliet, op dat moment vertegenwoordiger van de Komintern in China. 'Wir ersuchen die Exekutive den Genossen Sneevliet nach Holland delegieren zu wollen und ihn mit einem solchen Mandat auszustatten, dass er mit der Hilfe der Exekutive imstande sein wird zusammen mit uns die K.P.H. zu einer würdigen und kräftigen Sektion der Komintern zu machen.'¹¹⁷ Moskou gaf geen gehoor aan dit verzoek. Sneevliet zou echter binnen een jaar de belangrijkste leider van de oppositie in de CPH worden.

Reactie Komintern

De CPH-leiding reageerde gebeten op het Comité. Zij verlangde dat de oppositie de kwestie binnen de geëigende partijorganen aan de orde zou stellen en zou breken met Colly. Toen dit werd afgewezen, zette het partijbestuur al de Comitéleden uit de CPH, inclusief voorzitter Bouwman en secretaris De Kadt.¹¹⁸ Prompt stuurde het Comité een telegram naar Moskou waarin het van de royementen melding maakte en om 'sofortiges Eingreifen' vroeg, omdat een partijsplitsing dreigde. Tegelijkertijd tekende de oppositie beroep aan tegen de uitsluitingen en vroeg zij om een onderzoek, zo mogelijk uitgevoerd door Sneevliet. Hij zou de Nederlandse verhoudingen goed kennen. Bouwman lichtte persoonlijk Lozovski uitvoerig in over de achtergronden van zijn royement en vroeg eveneens om Sneevliet.¹¹⁹ Hij deed een beroep op de RVI-leider om bij het EKKI zijn invloed ten gunste van de oppositie aan te wenden. De RVI reageerde onmiddellijk met een verontwaardigde brief aan het adres van de CPH: hoe had men Bouwman in zo'n cruciale periode uit de partij kunnen gooien, uitgerekend op het moment dat het NAS zich opmaakte voor een referendum over het RVI-lidmaatschap?¹²⁰

In Moskou kwam het telegram niet als een complete verrassing. Van de oppositiestandpunten van De Kadt en Bouwman op het partijcongres was men al op de hoogte gesteld door Tan Malaka. Nadat de Indonesiër aan de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen had deelgenomen, was hij naar Moskou geroepen om in de Ost-Abteilung te werken en deel te nemen aan het wereldcongres. Tan Malaka stond op goede voet met De Kadt, wat in zijn berichtgeving te merken was.¹²¹ Ook de Duitse communist Heckert, die in het voorjaar van 1923 Nederland bezocht in verband met de mogelijke aansluiting van het NAS bij de RVI, bracht verslag aan de Komintern uit over de situatie in de CPH. Hoewel de partijleiding had gepoogd hem af te schermen voor de oppositie, had deze toch met hem kunnen spreken.¹²²

Op 19 mei 1923 boog het Sekretariat van het EKKI zich naar aanleiding van het oppositionele telegram over de kwestie. Kuusinen en de Duitser Edwin Hoernle kregen de opdracht de zaak te bekijken. Toen vlak daarna ook de brief van de oppositie binnenkwam, raakte men meer doordrongen van de ernst van de zaak en ging het Präsidium zich ermee bemoeien. Het opperste gezag van de Komintern hield

zich nu voor het eerst met de CPH bezig. Zijn reactie was gematigd: het besloot een vertegenwoordiger van de oppositie en de partijleiding naar Moskou te noden. Beide partijen in het conflict kregen te horen zich voorlopig rustig te houden; het partijbestuur mocht geen roeyementen meer doorvoeren.¹²³

In de hieropvolgende verwickelingen was een belangrijke plaats weggelegd voor Radek. In het ЕККИ was hij eind 1922 referent voor Duitsland, Nederland en Zwitserland geworden. Na zijn bezoek aan Amsterdam en Den Haag gold hij in de top van de Komintern kennelijk als dé specialist voor de CPH. Alle betrokken partijen gingen bij de in Berlijn verblijvende Pool te rade. Het Sekretariat van de Komintern vroeg Radek om nadere informatie.¹²⁴ De partijoppositie stuurde hem haar klachtenlijst toe. Later ging Bouwman zelf nog naar de Duitse hoofdstad. Hij sprak daar ook met Lozovski.¹²⁵ Namens de partijleiding waren toen al Kruyt en partijbestuurder Brommert bij hem langs geweest. Tijdens dit onderhoud bleek Radek nog altijd vol lof te zijn over de CPH, ofschoon hij wel vraagtekens zette bij de vakbondstactiek. Ook vroeg hij zich af waarom een man als Bouwman zich bij de oppositie had geschaard. Kruyt en Brommert wisten Radek niet te overtuigen van de noodzaak van de disciplinaire maatregelen tegen de oppositie, zo schreven zij Wijnkoop. Zij deelden verder mee dat Radek het absoluut noodzakelijk vond dat Wijnkoop hem persoonlijk inlichtte; het conflict zou als een zaak van internationale betekenis worden opgevat.¹²⁶

Eind mei begaf Wijnkoop zich naar Berlijn om met Radek te spreken. Ongeveer op hetzelfde moment dat de Nederlandse partijvoorzitter toezegde zich te zullen onthouden van roeyementen, werden in Amsterdam zo'n veertig oppositionele partijleden uit de partij gezet. Hierover repte hij echter met geen woord tegenover Radek. Na terugkeer poogde Wijnkoop de oppositie het zwijgen op te leggen door te schermen met de gesprekken die hij had gehad met 'een der leden van de Executieve'. Verontwaardigd trok het Comité hierover weer in Moskou aan de bel.¹²⁷

Eerste Holländische Kommission

Aan de door Van Ravesteyn zo geroemde 'gelukkige omstandigheid' dat de Nederlandse partij geen 'kwesties' kende, was een einde gekomen. Nadat eerder enkele individuele partijleden in ongenade waren gevallen, werd nu de CPH als partij een probleemgeval. Het Präsidium stelde een *Holländische Kommission* in, die zich tijdens de derde Erweiterte Exekutive in juni 1923 met de CPH moest bezighouden. Voorzitter werd Radek. Verder namen onder meer zitting MacManus (die een jaar eerder in Amsterdam was geweest), de Let Pjotr Stoetsjka en Alexander Trachtenberg. Deze laatste, een Rus van geboorte, vertegenwoordigde de Amerikaanse communistische partij en was secretaris van de commissie. De KPD vaardigde August Enderle af, de verantwoordelijke voor de Midden-Europese partijen in de RV1.¹²⁸ Uit het feit dat er naast Radek geen enkele andere prominente bolsjewiek in de commissie zat, valt het betrekkelijk geringe belang af te leiden dat de CPH voor Moskou

had. Van de voor de PCI ingestelde commissie bijvoorbeeld maakten Zinovjev, Boecharin en Trotski deel uit.

Het was zowel voor de partijleiding als voor de oppositie moeilijk aan de benoeming van Radek als voorzitter bepaalde verwachtingen te ontlenu. De Pool was weliswaar geen vriend van Wijnkoop maar leek wel te kunnen opschieten met Van Ravesteyn; bovendien had hij recentelijk zijn mening over de CPH-leiding in positieve zin bijgesteld. Radek drong er bij Wijnkoop op aan zelf naar Moskou te komen om het conflict te helpen oplossen. De CPH-leider sloeg deze raad in de wind en stuurde Proost. Deze had als voordeel dat hij door zijn tweearig partijvertegenwoordigerschap goed bekend was met de verhoudingen in het centrale Komintern-apparaat. In Moskou kreeg hij morele steun van Kruyt. Deze was door Münzenberg als vertegenwoordiger van de IAH naar het plenum gezonden.¹²⁹

Namens de oppositie vertrokken De Kadt en Van Reesema naar Moskou. De laatste was in de plaats gekomen van Bouwman, die van de NFT geen verlof kreeg.¹³⁰ De Kadt was niet echt blij met zijn reisgenoot. Hij vreesde dat Van Reesema bij de Komintern een slechte indruk zou maken – en niet ten onrechte. Eenmaal in de Russische hoofdstad aangekomen trof het tweetal tijdens een zitting van de Erweiterte Exekutive Boecharin. De Kadt overhandigde hem een brief van Roland Holst. De dichteres vroeg hierin de haar goed bekende bolsjewistische leider zijn invloed aan te wenden ten gunste van de oppositie. Ze beval De Kadt warm aan, maar schreef tegelijkertijd dat ze met zijn metgezel meer moeite had. 'Van Reesema kreeg een kleur die zijn hele schedel rood maakte', aldus De Kadt in zijn herinneringen.¹³¹

Na het plenum kwam de Holländische Kommission bijeen. Hierbij waren ook Kruyt en Tan Malaka aanwezig. De standpunten die de beide partijen naar voren brachten, waren bekend. In navolging van Wijnkoop voerde Proost het conflict terug op de disciplinebreuk van de oppositie. Hoewel de vakbondskwestie het beeld wat vertroebelde, was de discipline toch de 'Kernfrage des Problems'. Aan de traditie van 'Hyperdemokratismus' in de partij moest nu resoluut een einde worden gemaakt. Proost kraakte het rapport van de oppositie: het was 'eine Mischung schlauer Spitzfindigkeit und plumper Geschichtsverdrehung'. Om de zaak van de partijleiding kracht bij te zetten, herinnerde hij de commissieleden aan de loftuitingen die Radek een half jaar eerder aan het adres van de CPH-top had gericht.¹³²

Van Reesema en De Kadt hadden het bekende verlanglijstje uit Nederland meegenomen, op één niet onbelangrijk onderdeel na. De eerder gestelde eis dat Wijnkoop en Van Ravesteyn het veld moesten ruimen, was in Moskou verdwenen. Nu verzocht de oppositie om een vertegenwoordiger van het ЕККИ, die een jaar lang zitting moest nemen in het partijbestuur van de CPH om toezicht te houden op de verlangde reorganisatie van de partij. Sneevliet werd hiervoor weer nadrukkelijk genoemd. Verder vroeg de oppositie om de opstelling van een partijstatuut op democratisch-centralistische grondslag.¹³³

De uitspraak van de Komintern

Na een paar zittingen van de Holländische Kommission bracht Radek verslag uit aan het ЕККИ. Op deze bijeenkomst waren alle kopstukken van de Komintern aanwezig: Zinovjev, Kuusinen, Pjatsnitski, Boecharin, Manoeilski en nog enkele anderen. Veel aandacht kreeg het conflict in de СРН niet. De 'Holländische Frage' stond als dertiende en voorlaatste punt op de agenda. Zonder er al te veel woorden aan vuil te maken keurde het ЕККИ de door de Holländische Kommission genomen ontwerp-besluiten goed.¹³⁴

In haar in vriendelijke bewoordingen verpakte uitspraak gaf de Komintern-leiding beide partijen een veeg uit de pan. De oppositie kreeg een scherpe berisping vanwege het feit dat zij niet meteen bij het ЕККИ had aangeklopt, maar een groep buiten de partij had gevormd. Deze 'krasse discipline-breuk' werd volstrekt ontoelaatbaar geacht; het Comité moest onmiddellijk worden ontbonden. Van Reesema en De Kadt gingen ter plekke akkoord. Hierop besloot de Komintern alle door het partijbestuur genomen royementen en schorsingen op te heffen en de betrokkenen weer in hun oude functies te herstellen.

De oppositie kwam er dus uiterst genadig af. Voor de Nederlandse partijleiding had Radek meer onheil in petto. Zo diende in *de Tribune* ruimte te worden geboden aan de oppositie. Ook moesten de statuten op het eerstvolgende partijcongres in democratisch-centralistische zin worden gewijzigd, 'in de eerste plaats met het oog op de vorming van instellingen, die aan de partijgenooten democratische waarborgen geven bij de oplossing van partij-conflicten'. Opvallend was dat de Kommission ten aanzien van de belangrijke vakbondskwestie op een technische aanbeveling na zweeg, al werd tussen de regels wel gesteld dat de partijleiding ook hier moest inbinden.¹³⁵

Het was duidelijk dat de Komintern in deze uitspraak de kool en de geit wilde sparen. Met als doel de eenheid van de partij te bewaren gaf men geen van beide zijden geheel gelijk. Toch was het zonneklaar dat de oppositie de partijstrijd op punten had gewonnen. Zij haalde heel wat meer van haar eisen binnen dan de partijleiding. De oppositie had natuurlijk niet het volle pond gekregen: haar belangrijkste desideratum, de delegering van een ЕККИ-vertegenwoordiger bij de СРН-leiding, werd niet gehonoreerd – laat staan haar vroegere eis van het vertrek van het driemanschap. Niettemin waren Van Reesema en De Kadt dik tevreden; na de zitting van het ЕККИ vierden zij hun overwinning op de kamer van Tan Malaka in Hotel Lux met een fles Kaukasische wijn.¹³⁶

Het Wijnkoop-kamp in Moskou had de bui al zien hangen. Vlak voor het begin van de zittingen van de Holländische Kommission had Proost aan Wijnkoop geschreven dat de afloop twijfelachtig zou zijn, 'want d'r schijnt veel stemming te hunnen gunste te bestaan'. Veel zou afhangen van wat Radek ervan vond. Ook De Kadt had dat inmiddels vernomen. 'Als Radek zijn oordeel uitgesproken had – en dus het oordeel van de Russen kenbaar had gemaakt – dan was het vanzelfsprekend

dat de overgrote meerderheid van de commissie dat oordeel zou bekrachtigen', zo vertelde het Duitse commissielid Enderle hem.¹³⁷

Dat het voor de partijleiding was misgegaan, lag mede aan Wijnkoop zelf. Volgens Proost had Radek het de CPH-voorzitter zeer kwalijk genomen dat deze tijdens zijn bezoek in Berlijn, toen hem te verstaan was gegeven dat het EKKI tegen een uitbreiding van het conflict was, had gezwegen over de veertig royementen die net waren uitgesproken. 'Dit feit werd uitgelegd als illoyaal tegenover de Executieve', zo meldde Proost het partijbestuur. Niet alleen Radek, ook Zinovjev en Boecharin vonden dat. Daarnaast dacht Moskou dat er echt wel wat met de CPH loos moest zijn, wanneer de oppositie in korte tijd een paar honderd van de 1500 leden van de partij tegen het driemanschap in het veld kon brengen. Kennelijk was de partijleiding niet altijd even tactisch opgetreden en had zij niet voldoende discussievrijheid geboden.¹³⁸

Vanzelfsprekend waren Proost en Kruyt, die nog versterking hadden gekregen van de te laat aangekomen De Visser, diep teleurgesteld. Zij kwamen echter tot de conclusie dat er niets anders overbleef dan de door het EKKI voorgeschreven maatregelen zo loyaal mogelijk uit te voeren. Proost schreef dat ook in een persoonlijke brief aan Wijnkoop. Als de CPH de besluiten van het EKKI niet zou aanvaarden, 'dan zal er voor ons volgen wat je uit andere buitenlandse voorbeelden weet. We staan dus voorlopig voor een keus tusschen beroerdigheden die allemaal even groot zijn, maar waarvan de breuk met M.[oskou] toch de ergste is.' Die voorbeelden waarop Proost doelde hadden onder meer betrekking op het ingrijpen van het EKKI in de KPD en de opstelling van de Komintern-leiding ten aanzien van de wispelturige Noorse sectie. Hij voegde eraan toe dat men in Moskou niet geheel zeker was dat de partijleiding de besluiten loyaal zou uitvoeren, en dat zeker bij de oppositie de 'satanische hoop' leefde dat Wijnkoop zich zo zelf kapot zou maken. Het was dan ook noodzakelijk zich in de discipline te schikken, zo deelde Proost Wijnkoop in wat cryptische bewoordingen mee; 'in dit opzicht wil men hier in M.[oskou] dat je die proef levert'.¹³⁹

Het 'document der schande'

Met de brief waarvan de aanhef aan het begin van dit hoofdstuk is weergegeven, stelde het Präsidium van het EKKI de CPH in juli van zijn uitspraak op de hoogte. Om de pil wat te vergulden waren er prijzende woorden over de partijleiding in opgenomen, in de trant van Radeks loflied eerder in Amsterdam. Maar de geestelijke moed, de volharding en toewijding die de grondleggers van de CPH werden toegeschreven, bleken ook een keerzijde te hebben: zij hadden de partijleiding een autoriteit verschaft, 'zooals weinige communistische partijleidingen die bezitten'. Dit had met zich meegebracht dat het driemanschap vaak te ongeduldig was en problemen weinig zachtzinnig oploste.¹⁴⁰

Bij de partijleiding kwam de brief hard aan. De weerstand was zeer groot. Het

partijbestuur voelde zich met de rug tegen de muur geplaatst. Het besloot de uitspraak van Moskou te aanvaarden omdat er geen alternatief was: afwijzing van het oordeel zou immers de facto neerkomen op uittreden uit de Komintern. Ceton legde zich er evenwel niet bij neer en stemde als enige tegen. Op de partijraad die zich vervolgens over de brief boog, noemde hij het besluit het ergste dat het EKKI ooit over de Nederlandse partij had genomen. De CPH-secretaris deelde mee dat de partijleiding ook had besloten aan te blijven teneinde te voorkomen dat de oppositie zich meester zou maken van de macht. 'Wir werden den Kommunismus beschützen trotz Moskau', aldus Ceton. Ook Wijnkoop liet zich negatief uit over het besluit. Hij zag het als een bewijs dat er in het EKKI iets niet in orde was – zonder overigens hierover in detail te treden. Wijnkoop zegde toe zich met andere partijen in verbinding te stellen om hierin verandering te brengen. Wat later sprak hij over de EKKI-brief als het 'document der schande' en noemde hij het spottend 'onze nieuwe Grondwet'.¹⁴¹

Ondanks de weerzin die hij voelde, zei Wijnkoop toe de besluiten van Moskou loyaal uit te voeren. Dit was ook het officiële standpunt van de partij. 'Wij hebben steeds discipline geëischt, als gedisciplineerde communisten onderwerpen wij ons aan de uitspraak der Executieve,' verklaarde het partijbestuur in *de Tribune*.¹⁴² Het legde zich echter niet voetstoots neer bij de besluiten. Namens de partijleiding schreef Van Ravesteyn een brief op poten aan de Komintern-leiding, waarin hij de uitspraak 'verderfelijk' voor de partij noemde. Op de van hem bekende verwaten wijze hield hij het EKKI voor dat het zonder enige kennis van de CPH tot zijn oordeel was gekomen, zoals het dat ook al bij de instelling van het Amsterdams Bureau had gedaan. Met name op het vakbondsterrein zou deze onkunde zijn gebleken. Bij zijn beslissing had het EKKI bovendien het oor geleend aan intriganten als Van Reesema, die er door Van Ravesteyn van werd verdacht al sinds 1909 als spion voor de SDAP in de CPH te fungeren. Deze opposanten waren zonder dat Moskou hun antecedenten had nagegaan, op gelijke wijze behandeld als de door het EKKI 'gelauwerde' partijleiders. Dit was voor Van Ravesteyn onbegrijpelijk: Wijnkoop en hij hadden voor en na de Russische Revolutie de bolsjewistische lijn gevolgd. De Nederlandse leiders waren nu nog dezelfde als in 1909, 'sowie auch – si licet parva componere magnis – ein Lenin, Sinowjew, Bucharin, ein Radek noch dieselben sind wie in 1909 und 1910!' Ten slotte vroeg Van Ravesteyn om een 'zekere mate van zelfbestuur ... binnen het kader van de beslissingen der internationale congressen'.¹⁴³

Wijnkoop was zeer tevreden over de brief. Hij vond deze 'in de goede ironische toon van meester Marx geschreven'. De zelfbewuste stijl achtte hij bij Zinovjev en Radek noodzakelijk: 'Knechts, en vooral slechte, hebben ze in Europa genoeg. Ze moeten nu ook maar eens leren praten met, laat ik zeggen, menschen die althans de gelijken van hun meesters trachten te zijn'.¹⁴⁴ Zo liet Wijnkoop tegenover zijn beste vriend en politieke medestander pas echt het achterste van zijn tong zien. Naar buiten toe zei hij zich te schikken, zoals Proost hem ook had geadviseerd,

maar inwendig was hij zeer verontwaardigd. Dat Wijnkoop niet berustte in het oordeel van de Komintern, zou al snel blijken.

Moskou boven Deventer

De CPH had al eerder met de lange arm van de Komintern te stellen gehad. Dat Moskou ideologische afwijkingen niet waardeerde, was in 1920 gebleken met de opheffing van het Amsterdams Bureau. Dit had niet zozeer de partij geraakt als wel de leden van het Bureau, en dan met name Gorter en Pannekoek. Daarna kreeg de CPH vooral met enkele administratieve afdelingen van het expanderende Komintern-apparaat te maken. Met de geregelde financiële steun van de Budgetkommissie had de leiding minder moeite dan met de frequente verzoeken om gedetailleerde informatie. De kleine sectie kon of wilde hieraan niet altijd voldoen, wat haar soms op een uitbrander kwam te staan. Dit had echter weinig consequenties: de CPH kon – juist vanwege haar relatief geringe omvang – betrekkelijk ongestoord haar eigen gang gaan. Hieraan kwam echter een einde in de zomer van 1923, als gevolg van zowel de interne problemen waarmee de partij kampte als de toenemende centralisatie van de Komintern.

Het motief achter de interventie van de Komintern lag evenwel meer op het terrein van de internationale discipline dan bij het interne partijconflict. De inmening had niet uitsluitend het herstel van de partijdemocratie als oogmerk, laat staan het opleggen van een andere vakbondstactiek (daarover werd zoals vermeld amper gesproken). Een belangrijker, onuitgesproken doel ervan was het domesticeren van de partijleiding. Veelbetekenend in dit verband is de observatie van de vertegenwoordiger van de partijleiding in Moskou, Proost: 'Samenvattend spreek ik als myn mening uit dat de Executieve de kiem van een konflikt tusschen haar en den Party-voorzitter zwaarder laat wegen dan het huidige konflikt zelf in de Party.'¹⁴⁵ Met deze typering sloeg hij de spijker op zijn kop. Wijnkoop had sinds de oprichting van de Komintern meerdere malen blijk gegeven van zijn eigenzinnigheid en wispelturigheid, en Radek had het in Berlijn pas weer ervaren. Kennelijk was nu de tijd gekomen om de voorzitter van de CPH tot de orde te roepen en hem duidelijk te maken hoe de verhoudingen werkelijk lagen: Moskou aanvaardde het niet dat het Deventer driemanschap wel de lusten van de centralisatie binnen de Komintern wilde, maar niet de lasten.

Tegelijkertijd poogde de Komintern-leiding in de zomer van 1923 de eenheid in de Nederlandse sectie te bewaren. Dit op verzoening gerichte beleid volgde zij bijvoorbeeld ook bij de conflicten in de Tsjecho-Slowaakse en Franse communistische partij. 'In those years ... the ECCI nearly always adhered to a compromise, to the role of an arbitrator between different trends within parties', aldus de Russische historicus Sjirinja.¹⁴⁶